

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Anna Jagiellonka jako adresatka listów dedykacyjnych Jakuba Wujka i Piotra Skargi

Author: Anna Sitkova, Iwona Rak

Citation style: Sitkova Anna, Rak Iwona. (2015). Anna Jagiellonka jako adresatka listów dedykacyjnych Jakuba Wujka i Piotra Skargi. W: A. Tokarska (red.), "Życia książki : ochrona i konserwacja zbiorów bibliotecznych oraz konteksty : prace dedykowane profesorowi Leonardowi Ogiermanowi" (S. 209-221). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Anna Sitkova

Iwona Rak

Anna Jagiellonka jako adresatka listów dedykacyjnych Jakuba Wujka i Piotra Skargi

Zakon jezuitów, powołany do życia w roku 1540 przez Ignacego Loyolę (1491—1556) z myślą o odnowie i obronie Kościoła katolickiego zagrożonego przez dynamicznie rozwijającą się reformację, rozpoczął działalność na ziemiach Rzeczypospolitej niemal ćwierć wieku później¹. Janusz Tazbir za jeden z wymownych dowodów szybkich sukcesów Towarzystwa Jezusowego, osiągniętych m.in. na polu duszpasterstwa, szkolnictwa czy piśmiennictwa, uznał pojawienie się w Polsce literatury antyjezuickiej oraz jej szczytowy rozwój na przełomie XVI i XVII stulecia².

Do pierwszego pokolenia rodzimych jezuitów, na które składały się „nieprzeciętne indywidualności”, „zdolne i aktywne, odznaczające się chęcią działania, talentem oratorskim oraz ogólną kulturą i świątobliwością życia”³, należeli m.in. Jakub Wujek (1541—1597) oraz Piotr Skarga (1536—1612). Ci „wybitni szermierze kontrreformacji”⁴ w latach siedemdziesiątych XVI stulecia oddali drukarskiej prasie dzieła, które można by określić dziś mianem „filarów” potrydenckiego katolicyzmu. Przyszły tłumacz Biblii opublikował pierwszą w dziejach polskiej homiletyki katolicką postyllę w języku narodowym⁵, zaś przyszły królewski kaznodzieja — pierwszy w dziejach polskiej hagiografii zbiór żywotów świętych w języku narodowym⁶. Książki te, wymierzone prze-

¹ Zob. S. Litak: *Jezuici na tle innych zakonów męskich w Polsce w XVI—XVIII wieku. W: Jezuici a kultura polska. Materiały sympozjum z okazji Jubileuszu 500-lecia urodzin Ignacego Loyoli (1491—1991) i 450-lecia powstania Towarzystwa Jezusowego (1540—1990) Kraków, 15—17 lutego 1991 r.* Red. L. Grzebień, S. Obirek. Kraków 1993, s. 186—187.

² Zob. J. Tazbir: *Piotr Skarga. Szermierz kontrreformacji*. Warszawa 1978, s. 35.

³ S. Litak: *Jezuici...*, s. 186.

⁴ J. Tazbir: *Piotr Skarga...*, s. 41.

⁵ Zob. M. Kuran: *Retoryka jako narzędzie perswazji w postyllografii polskiej XVI wieku (na przykładzie „Postylli katolickiej” Jakuba Wujka)*. Łódź 2007, s. 77.

⁶ Zob. J. Tazbir: *Piotr Skarga...*, s. 106.

ciw reformacji, miały charakter polemiczny, zaś ich głównym zadaniem było utwierdzać w wierze katolików i dawać im „oręż” do „walki” z „heretykami” oraz skłaniać „odszczępieńców” do powrotu na łono rzymskiej konfesji.

Przygotowane przez Wujka dzieło miało „stać w szranki” z niezwykle popularną, także wśród katolików „dla dworności a gładkości mowy języka polskiego”⁷, kalwińską *Postyllą* Mikołaja Reja (1505—1569). Istnieją świadectwa, że „przemyślano dość intensywnie nad odpowiedzią równie doskonałą — jeśli nie wyższą — językowo”⁸ i, co akcentował Franciszek Sunyer (1532—1580)⁹, przełożony Wiceprowincji Polskiej, należało starannie wybrać autora, który byłby w stanie podolać niełatwemu przecież zadaniu¹⁰. Wybór padł na Jakuba Wujka z Wągrowca, który zyskał szczególne uznanie przełożonych zakonu, dokonując kilku translacji dzieł łacińskich o charakterze religijnym¹¹.

Postilla catholica to jest kazania na każdą niedzielę i na każde święto przez cały rok [...] została wydana po raz pierwszy w latach 1573—1575. Imprimowane w 1573 roku części (pierwszą, tzw. zimową, i drugą, tzw. letnią) Wągrowczyk przypisał: Henrykowi Walezemu (1551—1589) i biskupowi Adamowi Konarskiemu (1526—1574), zaś trzecią, „wyprasowaną” w 1575 roku, zadedykował królowie Annie Jagiellonce (1523—1596). Zbiór ten jedyny raz w dobie staropolskiej trafił ponownie pod drukarską prasę w 1584 roku i kolejne trzy części przyszły „przekładacz” Pisma Świętego wydał wówczas pod patronatem króla Stefana Batorego (1533—1586), Adama Konarskiego i Anny Jagiellonki, przy czym przypisania dla biskupa i siostry Zygmunta Augusta (1520—1572) powtórzył za edycją pierwszą. Na marginesie dodajmy, że większą popularnością wydawniczą cieszyła się *Postylla mniejsza*¹², wydana do końca XVIII wieku sześciokrotnie¹³.

⁷ J. Wujek: [List dedykacyjny do Adama Konarskiego]. W: Idem: *Postilla catholica* [...]. Kraków: M. Siebeneicher, 1573, k. 3 r.—3 v. [Dane tekstowe]. Oryginał dostępny w Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Dostęp w Dolnośląskiej Bibliotece Cyfrowej: www.dbc.wroc.pl/dlibra/doccontent?id=8738 [dostęp: 26.07.2013].

⁸ W. Pazera: *J. Wujek*. W: Idem: *Kaznodziejstwo w Polsce od początku do końca epoki baroku*. Częstochowa 1999, s. 139.

⁹ Zob. *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy. 1564—1995*. Red. L. Grzebień. Kraków 1996, s. 653.

¹⁰ Por. J. Poplatek: *Obecny stan badań nad życiem Jakuba Wujka T.J. i program dalszej pracy*. „Polonia Sacra” 1950, z. 1—2, s. 47.

¹¹ Ibidem, s. 46.

¹² W latach 1579—1580 spod poznańskiej prasy Jana Wolraba (zm. 1591 lub 1592) wyszła *Postylla mniejsza*, napisana przez Wujka za namową prymasa Jakuba Uchańskiego (1502—1581) oraz biskupa Piotra Myszkowskiego (ok. 1510—1591). O popularności tego zbioru zadecydował prosty i obrazowy język, jakim posłużył się Wągrowczyk. Z kolei erudycyjny charakter wywodu *Postylli* „większej” nie sprzyjał jej szerszej recepcji, podobnie jak sama objętość publikacji, przekładająca się na cenę książki. Zob. D. Kuźmina: *Jakub Wujek (1541—1597). Pisarz, tłumacz, misjonarz*. Warszawa 2004, s. 116—117.

¹³ Zob. K. Estreicher: *Bibliografia polska*. T. 32. Wyd. S. Estreicher. Kraków 1938, s. 389—398.

Wujek uczynił Annę Jagiellonkę patronką tej części *Postylli* „większej”, w której się zamykają kazania na święta Panny Maryjej, apostołów, męczenników i innych świętych, których święta Kościół zwykł obchodzić przez cały rok. Wobec odrzucenia przez „heretyków” kultu świętych i wobec toczonych wówczas zaciętych sporów dogmatycznych można założyć, że dla Wągrowczyka autorytet „ostatniego potomka Jagiełłowego” miał być dodatkowym atutem w apologii kultu świętych. Należy bowiem pamiętać, iż królowna Anna jako „jedyna właściwie z dzieci Zygmunta Starego i Bony tak niezachwianie stała zawsze po stronie katolicyzmu”¹⁴.

Wynurzenia zakonnika, skierowane do przedstawicielki dynastii królewskiej, zgodnie z poetyką przypisania poprzedziła formuła inskrypcyjna w brzmieniu: „Najjaśniejszej Pannie, Królownie Jej Miłości Polskiej Annie etc. Pannie mnie Miłościwej”¹⁵. W przedruku dzieła z 1584 roku, kiedy adresatka była już małżonką Stefana Batorego, formuła ta musiała ulec modyfikacji i ostatecznie przybrała następującą postać:

Najjaśniejszej Annie, z Bożej łaski Królowej Polskiej, Wielkiej Księżnie Litewskiej, Ruskiej, Pruskiej, Mazowieckiej, Wołyńskiej, Żmudzkiej, Pani i Dziedzicze Inflanckiej i Siedmiogrodzkiej Księżnie Paniej, Paniej mnie miłościwej¹⁶.

Była to jedyna zmiana, jaką Wujek wprowadził do tekstu zredagowanego w 1575 roku.

¹⁴ M. Bogucka: *Anna Jagiellonka*. Wrocław 1994, s. 160. Por. też: W. Sobieski, K. Lepszy: *Anna Jagiellonka*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 1. Red. W. Konopczyński. Kraków 1936, s. 131. Szerzej na temat Anny Jagiellonki jako czytelniczki i adresatki pobożnych ksiąg zob. np. A. Sitkova: *Wokół adresatów listów dedykacyjnych Józefa Wereszczyńskiego*. W: *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*. T. 3: *Stulecia XV–XIX. Perspektywa historyczno-literacka*. Red. P. Borek, M. Olma. Kraków 2013, s. 133–148.

¹⁵ J. Wujek: *[List dedykacyjny do Anny Jagiellonki]*. W: Idem: *Postylle katolickiej część trzecia. W której się zamykają kazania na święta Panny Maryjej, apostołów, męczenników i innych świętych, których święta Kościół zwykł obchodzić przez cały rok. Przydane są i żywoty niektórych, z pewnych historii zebrane. Przydana jest i Pasja, to jest historia Męki Pana Zbawiciela naszego*. Kraków: M. Siebeneicher, 1575, k. 2 r. [Dane tekstowe]. Oryginał dostępny w Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Dostęp w Dolnośląskiej Bibliotece Cyfrowej: www.dbc.wroc.pl/dlibra/doccontent?id=8740 [dostęp: 26.07.2013]. Wszystkie cytaty wykorzystane w artykule pochodzą z opisanego wydania.

¹⁶ J. Wujek: *[List dedykacyjny do Anny Jagiellonki]*. W: Idem: *Postylle katolickiej o świętych. Część pierwsza ozima. W której się zamykają kazania na święta Panny Maryjej, apostołów, męczenników i innych świętych, których święta Kościół zwykł obchodzić poczynszy od adwentu aż do ś. Jana Krzyciela*. Kraków: w drukarni Siebeneichero-wej, 1584, k. 2 r. [Dane tekstowe]. Oryginał dostępny w Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Dostęp w Dolnośląskiej Bibliotece Cyfrowej: www.dbc.wroc.pl/dlibra/doccontent?id=8770 [dostęp: 26.07.2013].

Problematyka czterostronicowego „ofiarowania” w pełni korespondowała z podtytułem trzeciej części *Postylli* „większej”. Zgodnie też z apologetyczno-kaznodziejskim charakterem tomu skoncentrowana została wokół sporów doktrynalnych dzielących katolików i protestantów. Wujek wykorzystał niejako okazję do rozprawienia się z „heretykami”, którzy odrzucili kult świętych i zarzucali katolikom bałwochwalstwo. W swoich rozważaniach nieustannie odwoływał się do autorytetów. Obok Nowego Testamentu przywołał wypowiedzi „trzech zacnych biskupów i doktorów kościelnych” (k. 3 v.): Teodoretusa (około 386 lub 393—około 457 lub 466), św. Augustyna (354—430) oraz św. Bazylego Wielkiego (329—379), precyzyjnie wskazując źródła ekscerptów w marginaliach bibliograficznych oraz akcentując, że opuszcza „dla krótkości wszystkie insze doktory chrześcijańskie, którzy także o tym wiele pisma po sobie zostawili” (k. 3 v.).

Wujek rozpoczął przypisanie od podkreślenia wielowiekowej tradycji otaczania kultem postaci zasłużonych dla rzymskiej konfesji, stwierdzając, że

[...] chrześcijanie od czasów apostołskich, aż do tych dzisiejszych [...] na pamiątkę świętych, znamienite kościoły budowali, święta ich z wielkim weselem i nabożeństwem obchodzili, wielcy a zacni biskupi i kaznodzieje [...] kazania swe o świętych miewali, świętych sobie o przyczynę do Boga wzywali i inszym wzywać kazali, ciała ich albo relikwie, to jest kości pozostałe w wielkiej uczciwości mieli. (k. 2 r.)

Ostatnia z wymienionych form oddawania czci świętym budziła największy sprzeciw innowierców. „Heretycy”, przywołani imiennie przez Wujka, oskarżali wyznawców konfesji rzymskiej „[...] jakoby wiele Bogów mieli, albo umarłym boskie czci wyrządzali [...]” (k. 2 r.).

Jezuita nie mógł pozostać obojętny wobec zarzutów bałwochwalstwa kierowanych pod adresem katolików. List dedykacyjny zmieszczony w *Postylli* zawierającej kazania na uroczystości świętych stał się świetną okazją, aby przypomnieć tym, którzy deklarowali się jako członkowie Kościoła rzymskiego, że praktykowany przez nich kult osób beatyfikowanych czy kanonizowanych nie jest, jak twierdzili „kacerze”, formą herezji, lecz zwyczajem zgodnym z naukami Ojców Kościoła. Wągrowczyk, podejmując zagadnienie oddawania czci niektórym chrześcijanom zmarłym w opinii świętości, cytował Teodoretę z Cyru, który w następujący sposób wypowiadał się na ten temat:

[...] kościoły naszych męczenników jawne są każdemu [...]. Często na każdy dzień tych męczenników Panu chwały i hymny oddawamy. A ludzie, którzy są zdrowia dobrego, wtedy proszą, aby w nim od

świętych męczenników zachowani byli, a którzy też cierpią jaką niemoc, wtedy zdrowia proszą [...]. A to czynią, nie iżby się do nich jako do bogów uciekali, ale proszą Bożych męczenników, jako boskich ludzi, i wzywają ich do siebie jako przyczynców do P[ana] Boga. (k. 2 r.—2 v.)

Ostatnie zdanie cytowanego fragmentu poza tym, że w sposób klarowny wyjaśniało stosunek katolików do osób uznanych przez Kościół za święte, było także odpowiedzią na zarzuty czynione zwolennikom rzymskiej konfesji w kwestii oddawania czci istotom ziemskim. Przywołane słowa wczesnochrześcijańskiego autora niewątpliwie świadczą o tym, iż wbrew propagowanym przez innowierców przekonaniom święci nie są traktowani przez katolików jako odrębne bóstwa, lecz jako pośrednicy między ludźmi a Bogiem. Liczne egzemplifikacje owego spostrzeżenia można odnaleźć w kolejnej, notabene końcowej partii przypisania.

Żywioł polemiczny spowodował, że Wujek wspomniał o adresatce trzeciej części *Postylli* „większej” dopiero w końcowej partii listu dedykacyjnego. W akt ofiarowania księgi wkomponował laudację ostatniej przedstawicielki dynastii Jagiellonów:

Jedno prosto tę trzecią część *Postylle katolickiej* na cześć i na chwałę P[anu] Bogu w Trójcy jedynemu, i na pamiątkę świętych jego napisaną, Waszej K[rólewskiej] M[iłości] przypisuję, dedykuję i ofiaruję. Do czego przywiodło mnie nie tylko wielkie nabożeństwo W[aszej] K[rólewskiej] M[iłości] i osobliwa łaska, którą naprzeciw naszemu Towarzystwu W[asza] K[rólewska] M[iłość] od dawna okazujesz, ale i staranie pilne, aby ta trzecia część, co rychło na światło wynieść mogła, dla pożytku i zbudowania pospolitego, a osobliwie dla nauki i pociechy sióstr W[aszej] K[rólewskiej] M[iłości], które aby P[an] Bóg wszechmogący pospołu z W[aszą] M[iłością] Duchem swym świętym zawsze rządzić i sprawować raczył, o to go ja niegodny w swych modlitwach proszę. (k. 3 v.)

Wybór Anny Jagiellonki na „opiekunkę” trzeciego tomu Wujkowej egzegezy Pisma Świętego nie był chyba przypadkowy¹⁷. Któż mógłby być lepszym kandydatem na protektora *Postylli katolickiej* zawierającej zbiór kazań na uroczystości świętych, jeśli nie siostra Zygmunta Augusta, która poza tym,

¹⁷ O motywach wyboru adresatów przypisać przez dawnych autorów zob. np. A. Czekańska: *O listach dedykacyjnych w polskiej książce XVI wieku*. „Roczniki Biblioteczne” 1962, z. 1—2, s. 37.

że ochoczo i „od dawna” wspierała działalność Towarzystwa Jezusowego¹⁸, to także, co podkreślił duchowny, przyczyniła się, być może łożąc na druk, do wytłoczenia ostatniej części dzieła. Należy zauważyć, że kazania maryjne i kazania poświęcone świętym miały stać się, w intencji autora, lekturą sióstr Anny: Zofii (1522—1575) i Katarzyny (1526—1583). Czwarta z córek Bony i Zygmunta I Starego, Izabela, urodzona w 1519, zmarła w roku 1559.

List dedykacyjny do trzeciej części *Postylli* „większej” Wujek podpisał „w Poznaniu, we wtorek przed świętym Janem roku Pańskiego 1575”. Zofia, księżna brunszwicka, już wówczas nie żyła, zmarła bowiem 28 maja tegoż roku¹⁹. Czy jednak zostałaby czytelniczką księgi Wągrowczyka? Wiadomo, że była właścicielką rękopiśmiennego przekazu *Postylli* Reja²⁰ i że prawdopodobnie wiosną 1570 roku przeszła na luteranizm²¹. Katarzyna, królowa Szwecji, pozostała katoliczką, nad czym czuwali zresztą przebywający na jej dworze polscy jezuita, i w tej wierze wychowała przyszłego polskiego władcę Zygmunta III Wazę²². Niezależnie od tego, czy Wujkowe dzieło trafiło na dwór Wazów, oddanie w ręce Jagiellonek, przedstawicielek „płci niewieściej”, trzeciej części *Postylli* „większej” być może należy także łączyć z faktem, że w tym czasie „właśnie kobiety były najbardziej podatne na emocjonalną, a nie intelektualną, propagandę wiary”²³.

Obraz przyszłej żony Stefana Batorego, bogobojnej matrony odznaczającej się niezwykłą pobożnością, który został utrwalony przez Wujka w dedykacji, znalazł potwierdzenie również w innych szesnastowiecznych tekstach. Piotr Skarga w kazaniu pogrzebowym podkreślał, że zmarła 9 września 1596 roku królowa: „od starszych swoich wiary katolickiej nabożeństwa przyuczywszy się, dziwnie je rozmnażała, i statecznie w nim trwała [...]”²⁴ czy też, co zaakcentował duchowny w dalszej części swojego wystąpienia: „na modlitwie i w kościołach wiele godzin, i nadzwyczaj i siłę niewieścią trawiła”²⁵.

¹⁸ Zob. W. Sobieski, K. Lepszy: *Anna Jagiellonka...*, s. 131; M. Bogucka: *Anna Jagiellonka...*, s. 137; *Kronika jezuitów poznańskich (młodsza)*. T. 1: 1570—1653. Oprac. L. Grzebień, J. Wiesiołowski. Poznań 2004, s. 35.

¹⁹ Zob. J. Pirożyński: *Zofia Jagiellonka (1522—1575) i jej księgozbiór*. Warszawa 2004, s. 142.

²⁰ Zob. ibidem, s. 178—181.

²¹ Ibidem, s. 86. W opinii Jana Pirożyńskiego „Zofia ze swym luteranizmem była wówczas zupełnym wyjątkiem domu Jagiellonów”. Ibidem, s. 95.

²² Zob. W. Czapliński: *Katarzyna Jagiellonka*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 12. Red. W. Konopczyński. Kraków 1967, s. 218—220.

²³ A. Litwornia: *Sebastian Grabowiecki. Zarys monograficzny*. Wrocław 1976, s. 126.

²⁴ P. Skarga: *Kazanie na pogrzebie królowej polskiej Anny, ostatniego potomka domu Jagiellowego*. W: Idem: *Kazania przygodne i pisma różne*. Połock 1808, s. 185. [Dane tekstowe]. Oryginał dostępny w Bibliotece Narodowej w Warszawie. Dostęp w Cyfrowej Bibliotece Narodowej Polona: www.polona.pl/dlibra/doccontent?id=16116 [dostęp: 26.07.2013].

²⁵ Ibidem, s. 186.

Żarliwa pobożność Anny Jagiellonki była powszechnie znana. Pobożność, która w wyniku narastającego osamotnienia monarchini (wyjazd matki do Włoch, zamążpójście siostr, nieszczęśliwy związek ze Stefanem Batorym) z upływem lat przekształciła się w dewocję. Królowa nadmierne umartwienia i nieustanne wysłuchiwanie nabożeństw niejednokrotnie przyplącała pogorszeniem stanu zdrowia²⁶. Głębokie przywiązanie do wiary siostra Zygmunta Augusta manifestowała jednak nie tylko poprzez modlitwę, ale także przez udzielanie materialnego wsparcia Kościołowi katolickiemu. Poza samym finansowaniem budowy nowych obiektów sakralnych czy obdarowywaniem zaprzyjaźnionych świątyń wyhaftowanymi własnoręcznie szatami liturgicznymi, Anna Jagiellonka, podobnie zresztą jak członkowie Towarzystwa Jezusowego, walczyła z „herezją”²⁷.

W roku 1573, w którym Jakub z Wągrowca zaczął wydawać pierwszą polskojęzyczną katolicką postyllę, Stanisław Warszewicki (około 1530—1591), kolejny wybitny przedstawiciel pierwszego pokolenia jezuitów, „skierował do generała zakonu list, uzasadniający konieczność wydania w języku polskim żywotów świętych”²⁸. Pomysł Warszewickiego został przez władze zakonu wzięty pod uwagę, należało jednak znaleźć „odpowiedniego autora”²⁹. Franciszek Sunyer, od 1575 roku polski prowincjał, zlecił w końcu zredagowanie księgi Piotrowi Skardze, który wywiązał się z zadania niezwykle szybko, kończąc pracę nad *Żywotami świętych* jesienią 1577 roku³⁰. Znamienne, że pojawienie się w druku hagiograficznej księgi zaanonsował pół roku przed jej wydaniem właśnie Jakub Wujek. W liście dedykacyjnym z 15 lutego 1579 roku, położonym na czele pierwszej części pierwszego wydania *Postylli mniejszej*, a skierowanym do biskupa Łukasza Kościeleckiego (1539—1597), Wągrowczyk tłumaczył powody ograniczenia zawartości publikowanego zbioru kazań:

Teżem na dni świętych w tej małej postylli z historyjej żywotów ich barzo mało albo nie przywodził, częścią, iż mi krótkość nie dopuściła, częścią i dlatego, iż księgi *Żywotów świętych* po polsku od jednego z naszych z pilnością zebrane i spisane z historyj doświadczonych, w krótkim czasie na światło wyńść mają, których z wielkim pożytkiem

²⁶ Zob. M. Bogucka: *Anna Jagiellonka...*, s. 62.

²⁷ Zob. ibidem, s. 154.

²⁸ J. Tazbir: *Piotr Skarga...*, s. 98.

²⁹ Ibidem, s. 99.

³⁰ Na temat źródeł, z których korzystał Skarga, pisali m.in. H. Fros: *Źródła „Żywotów świętych” Piotra Skargi*. „Pamiętnik Literacki” 1991, z. 3, s. 172—194; A. Ceccherelli: *Od Suriusa do Skargi. Studium porównawcze o „Żywotach świętych”*. Przekł. M. Niewójt. Warszawa 2003.

duchownym będą mogli tak kapłani albo kaznodzieje, jako inszy pospolici użyć³¹.

„Zapowiedź wydawnicza” Wujka, nieznana dotychczasowym badaczom recepcji *Żywotów świętych*³², stanowiąca dowód przemyślanej jezuickiej strategii także w zakresie podejmowania komplementarnych inicjatyw edytorskich, została zrealizowana jesienią 1579 roku. Część pierwszą *Żywotów świętych* Skarga zadedykował w dniu 16 sierpnia 1579 roku królowej Annie Jagiellonce, zaś część druga zbioru zyskała adresata (list datowany 10 października tegoż roku) w osobie hetmana Mikołaja Mieleckiego (1540—1585), konwertyty, który w 1577 roku powrócił na łono Kościoła katolickiego³³.

Przypisanie położone na czele pierwszego hagiograficznego zbioru w języku narodowym miało charakter apologetyczny. Przyszły kaznodzieja nadworny Zygmunta III, podobnie jak Wujek w liście dedykacyjnym do Anny Jagiellonki, zaakcentował „starożytność” kultu świętych. Nie przywoływał jednak dowodów z pism patrystycznych, przywiązanie doń ujmował przede wszystkim w kategoriach szacunku dla przodków i ich wiary:

Święte i Bogu miłe przodków naszych nabożeństwo, Najjaśniejsza Miło[ściwa] Królowa, gorąco się i pożytecznie na pamiętaniu i powiadaniu żywotów ś[więtych], których w piśmie nie mieli, bawiło. Radzi ich barzo od kapłanów i innych pobożnych słuchali, z chucią je na sercu pisali, uważali, o nich piosnki składali i domownikom swoim cierpienie i dzielności ich łzami polewając przekładali, do miłości się Bożej z nich i dobrych uczynków jako trąbami na wojnie ku boju duchownemu pobudzając³⁴.

W czasach „przodków”, tzn. w czasach jedności chrześcijaństwa zachodniego, „żywoty ony były im pobudką nabożeństwa, umocnieniem wiary, pod-

³¹ J. Wujek: [List dedykacyjny do Łukasza Kościeleckiego]. W: Idem: *Postille mniejszej część pierwsza ozima. To jest kazania abo wykłady świętych Ewangelii na każdą niedzielę i na każde święto od adwentu aż do Trójce. Wedle nauki prawdziwej Kościoła S. powszechnego. Dla ubogich kapłanów i gospodarzów i pospolitego człowieka, teraz znowu z pilnością napisana*. Poznań: J. Wolrab, 1579—1580, k. 4 v.—5 r. [Dane tekstowe]. Oryginał dostępny w Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Dostęp w Dolnośląskiej Bibliotece Cyfrowej: www.dbc.wroc.pl/dlibra/doccontent?id=7375 [dostęp: 26.07.2013].

³² Por. J. Starnawski: *Piotr Skarga w legendzie wieków*. W: Idem: *Pisarze jezuicki w Polsce (wiek XVI—XIX). Studia i materiały*. Kraków 2007, s. 93—135.

³³ Por. H. Kowalska: *Mielecki Mikołaj*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 20. Red. B. Leśnodorski. Kraków 1975, s. 761.

³⁴ P. Skarga: [List dedykacyjny do Anny Jagiellonki]. W: Idem: *Żywoty świętych*. Wilno: Drukarnia M.K. Radziwiłła, 1579, k. 2 r. Wszystkie cytaty wykorzystane w rozprawie pochodzą z opisanego wydania (egzemplarz Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, sygn. Ossol. XVI. F. 4073. 1).

porą nadzieje, w trosce każdej pociechą, w wątpliwości nauką, posiłkiem dobrego i do wzgardy marność a próżności świata tego wielką podniatą”, dlatego też „po nich jako sucha ziemia po deszczu, cnota w ludziach bujno się puszczala i owoce pokuty kwitnęły” (k. 2 r.). „Złotemu wiekowi” katolicyzmu Skarga przeciwstawił czasy sobie współczesne, w których „ludzie pospolici, zaniechawszy prostych i gorących z żywotów świętych przykładów, nad powołanie swe, udali się do Biblijej [...]” (k. 2 r.).

Jezuicki hagiograf z jednej zatem strony dążył do odrodzenia średnio-wiecznego żywotopisarstwa, ale w wersji odpowiadającej zaleceniom soboru trydenckiego, z drugiej strony atakował protestancką zasadę *sola Scriptura* i niejako formułował zadania, jakie wydawana przezeń księga winna spełnić. Należały do nich przede wszystkim: wytrącenie z rąk prawowiernych katolików Biblii i zastąpienie czytania Pisma Świętego lekturą *Żywotów świętych*; wykreowanie kontrreformacyjnych wzorów osobowych, możliwych do naśladowania przez czytelników różnych stanów, wieku i płci. Świadom przywiązania rodaków do tradycji, w tym również religijnej³⁵, Skarga dobitnie przypominał, że wiara katolicka jest wiarą ojców i dziadów, oraz oświadczał:

Chcąc tedy rzecz zaniechaną i prawie w ludzkiej pamięci umarłą ożywić, a serca ojcowskie w syny ich obrócić i wmówić, udałem się na wyłożenie żywotów świętych Bożych w język nasz polski, których czytanie i uważanie jako ma do pobożnego życia pomoc, z przodków się naszych i z doznania pokazuje [...]. (k. 2 v.)

O ile jednak Jakub Wujek w swej argumentacji odwoływał się do pism patrystycznych i apologię kultu świętych właściwie skomponował z cytatów zaczerpniętych z pism pisarzy wczesnochrześcijańskich, o tyle Skarga przeprowadził wywód w sposób oddziałujący na emocje odbiorców, acz niewolny od biblijnych odwołań. Poza rozważaniami autotematycznymi, dotyczącymi okoliczności podjęcia pracy nad hagiograficznym zbiorem, często przywozonymi w literaturze przedmiotu (k. 2 v.), w liście dedykacyjnym Skargi znalazło się miejsce na laudację wileńskich dobrodziejów Towarzystwa Jezusowego. Stwierdzając słusznie, „iż w polskim języku tak pożytecznego do wszelkiej pobożności czytania nie było”, przyszył autor *Kazań sejmowych* dodawał:

Do czego mi też osobną dał ochotę i pobudkę Oświecony Pan Mikołaj Chrystof Radziwiłł, na Ołyce i Nieświeżu książę, marszałek W[ielkiego] K[sięstwa] L[itewskiego], gdy z miłości swej ku Panu Bogu i katolickiego Kościoła rozmnożeniu i drukarnią swoją tu w Wilnie

³⁵ Por. np. P. Oczko: *Tradycja*. W: *Słownik sarmatyzmu. Idee, pojęcia, symbole*. Red. A. Borowski. Kraków 2001, s. 209–210.

i wielki na ty, i na ine księgi dla Kościoła Bożego i dobra pospolitego nakład ofiarować Panu Bogu raczył, którą też hojność przy fundatorze i dobrodziejcu naszym M[iłościwym] najprzewielebniejszym K[siędzu] Waleryjanu biskupie wileńskim z majątności swej wiekuście kolegium temu wileńskiemu pokazał, aby się tym sława Boska w wierze świętego Kościoła katolickiego rzymskiego szerzyła, kacerstwy ginęły, a ludzie obaczali i cnoty się chrześcijańskiej pobożności rozkwitnęły. Za co u każdego i z tych ksiąg pożytek bierzącego, słusznie sobie bogomodłstwo jednać mają. (k. 2 v.)

Przypomnijmy tylko, że Mikołaj Krzysztof Radziwiłł zwany Sierotką (1549—1616), który przeszedł na katolicyzm w 1566 roku³⁶, dziewięć lat później sprowadził swą drukarnię z Brześcia do Wilna i oddał do dyspozycji kolegium jezuickiego, ufundowanego z kolei przez biskupa wileńskiego Waleriana Protasewicza-Szuskowskiego (około 1504—1579) w 1570 roku³⁷.

„Tyran dusz ludzkich”, podobnie jak uczynił to w swoim przypisaniu Wujek, zwrócił się do adresatki w końcowej partii listu dedykacyjnego. Bardzo mocno zaakcentował swoje przywiązanie do Jagiellonów, zwracając się do żony Stefana Batorego jako do „jedynej naśladowniczki, pamiątki i kochania” „onych wielkich królów Jagiełłów”, „a ochłody Królestwa tego wszytkiego” (k. 3 r.). Skarga poświęcił też lekturowe pasje królowej, która „w takich rzeczach” [tj. nabożnych książkach — przyp. aut.] „kochać” „się raczyła” (k. 2 v.) i, podobnie jak Wujek, przedstawił córkę Bony jako dobrodziejkę Towarzystwa Jezusowego, „wiedząc jako [...] W[asza] K[rólewska] M[iłość] wielkie dobrodziejstwa naniższemu zakonowi naszemu i znaczne królewskiej łaski swej przyjaźni pokazować raczysz” (k. 2 v.). Nadto, podobnie jak postyllograf, i jezuicki hagiograf wprowadził do swojego aktu ofiarowania księgi wątek „rodzinny”, formułując laudację Stefana Batorego, adresata pierwszej części *Postylli* „większej”, który niebawem — 30 sierpnia 1579 roku — miał fortunnie zakończyć długie oblężenie i zdobyć Połock:

Najdziesz to Wasza K[rólewska] M[iłość], czym się cieszyć będziesz mogła i w innych wszystkich przypadkach troskliwych i w tym osieroceniu a bojaźni niebezpieczeństwa, w której Król Jego M[iłość] małżonek W[asza] K[rólewska] M[iłość] zostawił, gdy zdrowie swoje na potrzebę Rzeczypospolitej i na obronę poddanych swoich w wojennej wyprawie poniósł, a krew i gardło swoje za kościół Boży i lud swój waży. Któremu

³⁶ Por. H. Lulewicz: *Radziwiłł Mikołaj Krzysztof*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 30. Red. E. Rostworowski. Kraków 1987, s. 350.

³⁷ Zob. *Encyklopedia wiedzy o jezuitach...*, s. 739—742; H. Lulewicz: *Protasewicz (Protasewicz-Szuskowski) Walerian*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 28..., s. 519.

do tych pańskich królewskich i katolickich cnót, z których się wszyscy jako z rosy padającej na suche ziółka, chłodzimy i ożywiamy, aby Pan Bóg wielkie szczęście i zwycięstwo nad wszystkimi nieprzyjacioły dać raczył, ustawicznie jego świętej miłości prosimy. (k 2v.—3 r.).

Żywoty świętych, w odróżnieniu od *Postylli* „większej” Wujka, rozpoczęły jesienią 1579 roku niezwykłą karierę wydawniczą, zwieńczoną nadaniem im przez potomność miana staropolskiego bestsellera³⁸. W drugiej edycji hagiograficznego zbioru (1585) Skarga przedrukował w pierwszej części list dedykacyjny do Anny Jagiellonki, by w trzecim wydaniu (1592) dołączyć przypisanie do Anny Rakuszanki (1573—1598), pierwszej żony Zygmunta III Wazy³⁹. W tekście z 1592 roku nie zabrakło wspomnienia „starej królowej”, „która w przygodach i interregnach wielką zostawała Królestwa wszystkiego obroną i ucieczką, i ona życzliwym staraniem swoim do domu zaś swego Jagiellowego Królestwo obróciła, a swego jako syna z siostry swej na stolicy tej postawić pomogła”⁴⁰. Nawiasem mówiąc, królewski kaznodzieja wspominał władczynię i w innych swoich tekstach dedykacyjnych oraz poświęcił jej kazanie pogrzebowe, o czym wspomniano wcześniej⁴¹.

Lektura przypisań „wybitnych szermierzy kontrreformacji” pozwala wyrazić przypuszczenie, że polscy jezuita w drugim dziesięcioleciu swojej działalności na terenie Rzeczypospolitej, przystępując do apologii i odrodzenia hagiografii, odwołali się do autorytetu Anny Jagiellonki, uosabiającej „starożytność” dynastii oraz „starożytność” religii katolickiej, choć oddawali swe dzieła do rąk „ludzi pospolitych”⁴². Czas z kolei pokazał, że pierwszy hagiograficzny zbiór w języku narodowym miał stać się „ulubioną lekturą kobiet, od królowych poczynając, a na szlachciankach i mieszczech kończąc”⁴³.

³⁸ Por. np. A. Borowski: *Staropolska „książka dla wszystkich”, czyli „Żywoty świętych” ks. Piotra Skargi SJ*. W: *Lektury polonistyczne. Retoryka a tekst literacki*. T. 1. Red. M. Hanczakowski, J. Niedźwiedź. Kraków 2003, s. 68.

³⁹ Szerzej na temat adresatów w kolejnych edycjach *Żywotów świętych* zob. A. Sitkova: *Adresaci listów dedykacyjnych Piotra Skargi. Rekonesans*. W: *Studia bibliologiczne*. T. 8: *Historia — biblioteki — informacja naukowa — papier drukowy*. Red. B. Zyska. Katowice 1994, s. 78—89.

⁴⁰ P. Skarga: [*List dedykacyjny do Anny Rakuszanki*]. W: Idem: *Żywoty świętych*. Kraków: A. Piotrkowczyk, 1592, k. 4 r.

⁴¹ Zob. A. Sitkova: *Piotr Skarga jako „kronikarz” domu Zygmunta III Wazy*. W: *Sarmackie theatrum*. T. 1: *Wartości i słowa. Materiały z konferencji naukowej, Katowice 9—11 grudnia 1998 roku*. Red. R. Ociecek, współudział B. Mazurkova. Katowice 2001, s. 127—141.

⁴² Por. J. Tazbir: *Piotr Skarga...*, s. 100.

⁴³ J. Tazbir: *Piotr Skarga*. W: *Życiorysy historyczne, literackie i legendarne*. Red. Z. Stefanowska, J. Tazbir. Warszawa 1980, s. 93. Zob. też np. H. Barycz: *Z dziejów jednej książki*. W: Idem: *Z epoki renesansu, reformacji i baroku. Prądy — idee — ludzie — książki*. Warszawa 1971, s. 662—663.

Anna Sitkova, Iwona Rak

ANNA JAGIELLONICA ALS EMPFÄNGERIN
DER ABDANKUNGSBRIEFE VON JAKUB WUJEK UND PIOTR SKARGA

Zusammenfassung

Zum Gegenstand der Erwägungen wurden die an Anna Jagiellonica gerichteten Abdankungsbriefe, mit denen zwei die Heiligenverehrung verbreiteten Jesuitenwerke — dritter Teil der „größeren“ *Katholischen Postille* von Jakub Wujek und *Heiligenviten* von Piotr Skarga versehen wurden. Ihre Aufmerksamkeit schenken die Verfasserinnen vor allem dem in Fußnoten geschilderten Bild der Tochter von Sigismund I., auf dem die zukünftige Königin Polens als eine, die Gesellschaft Jesu (Jesuitenorden) unterstützende eifrige Katholikin dargestellt wurde.

In der Abhandlung wurde auch apologetischer Charakter der Abdankungsbriefe und die von Skarga und Wujek angewandten, den Leser zu überzeugenden Argumente hervorgehoben.

Schlüsselwörter: Anna Jagiellonica, Hagiografie, Postille, Piotr Skarga, Jakub Wujek.

Anna Sitkova, Iwona Rak

ANNA JAGIELLON AS THE RECIPIENT OF LETTERS OF DEDICATION
OF JAKUB WUJEK AND PIOTR SKARGA

Summary

The subject of the author's deliberations are letters of dedication written for Anna Jagiellon, present in two Jesuit works propagating the cult of saints: the third part of the Greater Catholic Postil by Jakub Wujek and Hagiography by Piotr Skarga.

Particular attention is devoted to the image of the daughter of Sigismund I the Old created in references, where the future queen of Poland was presented as a devout Catholic, supporting the activities of the Jesuit Society.

The treatise accentuates the apologetic character of letters of dedication and presents arguments used by Skarga and Wujek to convince the readers (during the times of fierce religious disputes) of the validity of worshiping of saints. The work also accentuates the fact that the extremely devout representative of the Jagiellon dynasty was treated by the two leading "swordsmen" of the Counter-Reformation as the personification of the "antiquity" of the Roman denomination in Poland — a country faithful to the Catholic Church throughout the ages.

Keywords: Anna Jagiellon, hagiography, postil, Piotr Skarga, Jakub Wujek.

Анна Ситкова, Ивона Рак

АННА ЯГЕЛЛОНКА — АДРЕСАТ ДАРСТВЕННЫХ ПИСЕМ
ЯКУБА ВУЕКА И ПЕТРА СКАРГИ

Содержание

Предмет исследования составляют дарственные письма, адресованные Анне Ягеллонке, которыми снабжены два иезуитских произведения, пропагандирующие культ святых — третья часть «Католической Постиллы» Якуба Вуека, а также «Жития святых» Петра Скарги. Особенно тщательно авторы рассматривают образ дочери Зигмунта Старого, созданный в примечаниях, в которых будущая польская королева предстает ревностной католичкой, поддерживающей деятельность Общества Иисуса.

В работе отмечен апологетический характер дарственных писем, а также указаны аргументы, которые использовали Скарга и Вуек, чтобы убедить читателей (во времена ведения ожесточенных религиозных споров) в правильности почитания святых. Авторы также подчеркивают, что двое ведущих поборников контрреформации считали необыкновенно набожную представительницу династии Ягеллонов воплощением «древности» римской конфессии в Польше — стране, веками верной католической церкви.

Ключевые слова: Анна Ягеллонка, агиография, Постилла, Скарга Петр, Вуек Якуб.